

ESKİ TÜRKÇEDEKİ *-ğu, -gü* FİLDEN İSİM YAPMA EKİNİN GÜNEY AZERBAJYAN TÜRKÇESİNDEKİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE

Mahmut SARIKAYA

(Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye)

KISALTMALAR

Taranan Eserlerin Kısaltmaları:

- AFN I.** : Dr. S. Cāvid, *Azerbaycan Folklorından Numüneler*, 1. c., 2. Baskı. İntişarat-I Ferzāne, Têhran, 1358.
- ATDK.** : Recep Albayrak Hacaloğlu, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*, TTK bas., Ankara, 1992.
- Ĝ.** : Nāsir Menzuri, *Ĝaraçu4a*, Têhran, 1373.
- OS.** : Eli Ekber Pākzād "Heddād", *Odlu Sözlër*, (Yayına hazırlayan: Yahya Şeydā), Tebriz, 1363.
- SS.** : Bulud Karaçorlu Sehend, *Sazımın Sözü* 1. ve 2. c., İntişarat-ı Şems, Tebriz.(Tarihsiz).
- Ş.** : Mehmed Hüseyin Şehriyār, *Dîvān-ı Şehriyār (Türkî)*, (Yayına haz.: Prof. Hemid Mehmedzāde), 8. bas., Têhran, 1373.
- T.** : Menzuri Şamane, *Tapmacalar*, Têhran, 1370.

Diğer Kısaltmalar:

- ADL I.** : M. Ş. Şireliyev, M. İ. İslamov; Azerbaycan Dialektoloji Lüđeti I.c. TDK., Ankara, 1999.
- age.** : adı geçen eser
- Ar.** : Arapça
- ATS.** : Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB yay, İstanbul 1984.
- A-TS.** : N. A. Baskakov, T. M. Toşçakova; Haz. E. Gürsoy-Naskali, M. Duranlı, Altayca-Türkçe Sözlük, TDK. yay., Ankara, 1999.
- Az. Tü.** : Azerbaycan Türkçesi
- bas.** : baskı, basımı, basımevi
- Başk. Tü.** : Başkurt Türkçesi
- c.** : cilt
- çev.** : Çeviren

DLT.	: <i>Dîvānu Lugāti't-Türk Dizini</i> , TDK yay., Ankara 1972.
DS.	: <i>Derleme Sözlüğü</i> , I-XII, TDK yay, Ankara 1963-1982.
EAT.	: Eski Anadolu Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
ETG.	: A. Von Gabain <i>Eski Türkçenin Grameri</i> , (çev: M. Akalın), TDK yay., Ankara, 1988.
Far.	: Farsça
G.Ü.	: Gâzi Üniversitesi
Haz.	: Hazırlayan, Hazırlayanlar
Kaz. Tü.	: Kazak Türkçesi
KB.	: <i>Kutadgu Bilig III, İndeks</i> , TKAE yay. İstanbul, 1979.
Kırg. TS.	: YUDAHİN, K.K., <i>Kırgız Sözlüğü</i> , çev: Abdullah Taymas, TDK. yay. Ankara 1988.
Kırg. Tü.	: Kırgız Türkçesi
KİA	: A. B. Ercilasun, <i>Kars İli Ağızları</i> , G. Ü. yay. Ankara, 1983.
KTLS.	: A.B. Ercilasun + Komisyon, <i>Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü</i> , Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1991.
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
mec.	: Mecaz
Özb. Tü.	: Özbek Türkçesi
s.	: sayfa
S.	: sayı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TKAE.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TT	: Türkiye Türkçesi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Tü.	: Türkçe
Türkm. Tü.	: Türkmen Türkçesi
Uyg. Tü.	: Uygur Türkçesi
yay.	: yayını, yayınları.

-*ġu*, -*ġü* fiilden isim yapma ekini, *Kutadġu Bilig* adlandırmasından hatırlarız. Bilindiġi gibi *Kutadġu* kelimesinde *kut*: isim; -(*a*)*d*: fiilden fiil yapan oldurma, yaptırma, ettirgenlik eki; -*ġu*: fiilden isim yapan ektir. Bu yazıda, bu ekin Güney Azerbaycan Türkçesinde kullanılışını inceleyeceġiz.

Türkiye Türkçesindeki -*ġı*, -*ġi*, -*ġu*, -*ġü* / -*qı*, -*ki*, -*qu*, -*kü* fiilden isim yapma eki, Eski Türkçe döneminden beri işlek bir ektir. Güney Azerbaycan Türkçesinde hece başı ünsüzünün tonlulaşmasından ve sızıcılaşmasından ötürü bu ekin tonsuz şekli azdır. Sonuna geldiġi fiilin anlamı ile ilgili yapma işini, yapılanı ve yapanı ifade eden isimler türetir. Bu yapım ekini, bir isim-fiil eki olan -*ġu*/ -*ġü*/ -*qu*/ -*kü* ekiyle karıştırmamak gerekir¹. Hikmet Koraş, bu ek hakkındaki görüşleri bir araya toplamış, Özbek ve Uygur Türkçelerindeki örnekleri değerlendirmiştir² Muharrem Ergin, bu ek için “Eski Türkçede ekin yalnız -*ġu*, -*ġü* şekli vardı. Vokal ve konsonant uyumlarına bağlanması Batı Türkçesinde ancak son zamanlarda olmuştur.” diyor ve Türkiye Türkçesinden şu örnekleri veriyor: *say-ġı*, *sar-ġı*, *çal-ġı*, *duy-ġu*, *sor-ġu*, *bur-ġu*, *il-ġi*, *bil-ġi*, *sev-ġi*, *sil-ġi*, *ver-ġi*, *ör-ġü*, *gör-ġü*, *bıç-qı*, *bas-qı*, *at-qı*, *uy-qu* (*uy-qu* <*uyı-qu*), *iç-ki*, *biç-ki* gibi.³

Güney Azerbaycan Türkçesinde, genellikle ünsüzü sedâhlaşmış olarak, şu örneklerini tesbit ettik:

alanġu: *hafif ateşli ocak, kısa süreli parlayıp sönen ateş, alevi az meşale*.(ATDK-10)⁴ (<Kars'ta: *alanġı* <*al-a-n-ġu* <*al-ı-n-ġu*? “tutuşturucu, kolay tutuşan”), **alġı**: *satın alma işi*. (ATDK-11), **batġı**: 1. *Deprem sonucu yeryüzünde meydana gelen çöküntü*. 2. *Ticarette kayıp*. (ATDK-31), **basġı** "baskı, tab' " (SS-295), **burġu**, **burġu**: 1. *Baca, buharı*. 2. *Üzüm salkımlarını asmaya yarayan ince söğüt dalı*. (ATDK-43), **burqu**, **burġu**, **burki**, **burke**: *Nemli, rutübetli hava; sıkıntılı hava*. "yer göy burkudu." (ATDK-43) (<TT. *burcu burcu* <DLT. *burmak*: kokmak, (iyi), buġusu yükselmek, buġulanmak), **çisengi**: *Çisenti* (ATDK-60), **duyġusunun** (SS-295), **ġoşġu**: *Araba veya çiftte koşulan at veya başka hayvan*. (ATDK-124), **ġözġü**: *Ayna*. (ATDK-127) (<ETG. *közüngü*), **yanġı** "acı, üzüntü" (SS-386), **içġi** "içki" (Ş-59), **itġi**: 1. *Yitik, kayıp, zayıf, zarar, ziyan*. 2. (*mec.*) *ölüm*.

(ATDK-162), **küsgü**: *Küsmе, küsü*. (ATDK-179), **sévgi** (AFN I-117), **pusğu** "pusu" (SS-52), **busğulara sinib yatıb** (SS-24); **satğı**: satış (ATDK-243), **sepgi**: 1. *Ateşli hastalık sonucu ciltte oluşan döküntü*. 2. *Üslup, tarz*. 3. *Serme, dağıtma, tevzi, yerleştirme*. (ATDK-247), **söyğüliyem** "sevgiliyim" (Ş-80), **ülgü** "biçim" (SS-108) (<Az.Tü. ülgüç: ustura; ülüş: pay, hisse <ETG: ülgü: ölçü; ülä: üleşmek, üleşirmek; ülüg, ülügsüz, ülüglüg, ülüş), **üzengi** (T-23), (<KB.üzengü <üz-(e)-n+gü?; A-TS. üzeñi), **yuxi** <yuxu <uyu-qu "uyku, rüyā" (Ş-33).

Bunların bir kısmı Türkiye Türkçesinde artık hiç yaşamadığı halde Azerbaycan Türkçesinde yaşayan örneklerdir. Görüldüğü gibi, ünlü ve ünsüz uyumu yönündeki gelişmeye rağmen, uyumsuzluk örnekleri de vardır.

Bu ekin, bir de, Azerbaycan Türkçesinde "**ğ ve g ünsüzü geniş ölçüde v'ye dönmüş, bu sırada ünlüsü düşmüş ve sonuna geldiği kelimenin ünlüsünü yuvarlaklaştırmış olan şekli**" vardır ki, daha çok Türkiye Türkçesindeki *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü* fiilden isim yapma ekinin fonksiyonuna benzer şekilde, sonuna geldiği fiilden, işi yapanı ifade eden isimler ve alet isimleri türetir. Güney Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde çok yaygın olarak karşılaşılan bu ilgi çekici olayın şu örnekleri vardır:

alov: *Yalım, yalaz, alaz, alev*. (ATDK-12) (<TT. al-, alış- <ET. al-a-ğu <al-ı-ğu "yanıcı, parlayıcı, tutucu, tutuşucu"), **buxov**: "bukağı" (ATDK-42) (<DLT. bukağı.), **buzov** "buzağı" (T-90) (<DLT. buzağı <buz-a-ğu), **bülöv daşı**: *Bileme taşı, bileği*. (ATDK-44), (<DLT. bileğü), **bütöv, bütöv**: *Bir bütün hâlinde, bütün, hep*. (ATDK-44) (<Kırg. TS. bütügüy, bütük, bütöö <bütegü?), **cilov** "dizgin, yular" (T-18) (<Kırg. TS. cıloo <cılağı <ilegü?), **culovdar**: 1. *Öncü, ileriden giden*. 2. *Öncü birlik*. (ATDK-50), **çalov**: *Kürek, faraş*. (ATDK-54) (<ATS. çalov <çalağı), **dağlov** "dağlayıcı" (Ğ - 70), (<Far.dağ+Tü. la-ğu), **delisov** "delisav, delisoy" (Ş-44) (<ATS. delisov, delisoy <deli-se-k, deli-se-gü?), **demro**: *Vücutta iz bırakan bir deri hastalığı*. (ATDK-71) (<DS'de her türlü ses değişikliği örneği var. <ATS. demrov, demrovlu, demrovotu <DLT. temregü), **erdo, erov**: *Kirli çamaşır suyu*. (ATDK-92) (<Kars'ta: aroy <DLT.

arıtgu <arı-t-ğu), **ğarovluğ**, **ğırov**, **ğaroy**: Gözlerin görme özelliğini yitirmesi sonucu ortaya çıkan hastalık, tavuk karası, bakar kör (ATDK-109) (<ATS. ğarov, <DLT. qarağu <qara-ğu), **ğaşov** “kaşağı” (ATDK-110) (<ATS. ğaşov <Kars'ta: ğaşoy <qası-ğu), **ğırov** “kırağı” (ATDK-118) (<Kars'ta: ğıroy (<DLT. qırağı <qır-a-ğu “kırıştırıcı”), **ğırov**: *Rehin, ipotek*. (ATDK-121) (<kir-e-gü?), **ğumrov**: *Çıngırak, çan*. (ATDK-128) (<güm-re-gü), **kösov** "yarım yanmış odun parçası" (T-23) (<kösegi <kö "yanmak, ateş" + se + gi), **oxlov** "oklava" (T-183) (<oklağı), **oxlağ**, **oqlov**, **oxlov**: *Oklava*. (ATDK-216), **timov**: *Nezle*. (ATDK-281) (<DLT. Tumağı: nezle, ingi, dumağı), **zingırov** "çingırak" (Ş-203) (< zingırdağı, çingırdağı?),

Bu olayın gerçekleştiği kelimelerde dikkat çeken bir husus şudur: *ğı*, *-gi*, *-ğu*, *-gü* eki tek heceli, tek ünlü fiillerin sonuna geldiğinde bu değişme gerçekleşmiyor. Bu değişimin gerçekleştiği kelimelerin hepsi, birden çok hecelidir. Bir başka deyişle, hepsi sonu ünlü ile biten türemiş bir fiilin *-ğı*, *-gi*, *-ğu*, *-gü* ekini alması sonucunda böyle bir değişmeye uğramış kelimelerdir. Bu olayda kelimeyi kısaltma eğiliminin etkili olduğu açıktır.

Birden çok heceli kelimenin sonuna geldiği halde bu değişimin gerçekleşmediği üç kelime vardır: **alanğı**, **çisengi**, **üzengi**. Bunlarda ise, ekin, sonu ünsüz ile biten kelimelere geldiği görülmektedir.

Mecdut Mansuroğlu *-ğ*, *-g* > \emptyset değişmesinin de “(birden fazla heceli kelimelerde) arkasında yuvarlaklaşmış bir ünlü bırakarak” gerçekleştiğini örnekleriyle belirtmiş⁵. Gürer Gülsevin de Eski Türkçedeki fiilden isim yapan *-(I)G* ekinin ünsüzünün EAT.’de eriyip kaybolmasından dolayı, bu ekle türeyen şekillerin *g*’siz kaldığını, tek ünlüden ibaret fiiller üzerinde ise *g*’nin saklanmış olduğunu belirterek şu iki örneği vermektedir: *bağ* <ba-ğ, *ög* <ög⁶. İncelememize konu olan kelime sonunda *ğ* > *v* değişmesi ve buna bağlı yuvarlaklaşma olayı hem bir “Eski Anadolu Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi özelliği”dir, hem de tek heceli kelime sonunda gerçekleşmemesi bakımından yukarıdaki tesbitlerle örtüşmektedir. Örnek dört kelimedeki dikkati çeken husus, Güney Azerbaycan

Türkçesinde *ğ* > *v* değişmesinden sonra *v*'nin eriyip kaybolmaması ya da *v* > *y* değişmesiyle devam etmemesidir. Bu durum, değişen *ğ* ünsüzünün kendi ünlüsünün düşmesi yanında, eklendiği kelimenin son ünlüsünü de değiştirmek, yuvarlaklaştırmak durumunda olmasıyla açıklanabilir. Bunun istisnaları **demro**: *Vücutta iz bırakan bir deri hastalığı*. (ATDK-71) (<DLT. temregü), **erdo**, **erov**: *Kirli çamaşır suyu*. (ATDK-92) (<Kars'ta: aroy <DLT. arıtğu <arı-t-ğu) kelimeleridir. Bu örnekler de Kırg. Tü.'deki **bütöö** "bir bütün hâlinde, bütün, hep" ve **ciloo** "yular, dizgin" gibi örneklerle örtüşmektedirler.

Muharrem Ergin, Güney Azerbaycan Türkçesi metinleri olan Şehriyar'ın *Héyder Baba'ya Selam* şiiri ve ona yazılan nazîrelerden bu kelimelerin üçünü tesbit ve tahlil etmiştir⁷:

delisavlıx: "deli doluluk". **delisov** ve **delisoy** şekilleri de vardır. Aslının **deli** ve **sav** kelimelerinden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır⁸.

bizovi: "buzağıyı". Aslı buzağı olan bu kelime önce *u* tesiriyle yuvarlaklaşarak **buzovu** şekline geçmiş, bu arada sonundaki vokal yıpranarak **buzov** şekli kalmıştır. Daha sonra *u-i* değişikliği ile **bizov** olmuştur. Azeride **bizoy** şekli de vardır⁹.

çırpov: "çırpan, çırpıcı, değnek". Bu kelimedeki yuvarlaklaşma onun **çırpağı**, **çırpağ** şeklinden geldiğini göstermektedir¹⁰.

Görüldüğü gibi, bu etimolojik yorumlar ya eksik ya da yanlışlardır.

Güney Azerbaycan Türkçesinde, **-ğu**, **-gü** ekinde görülenlerin dışında, çok geniş bir *v*'leşme eğilimi görülür ve bu da bir EAT. özelliğidir. Bunlardan birkaç örnek:

ğ, g > v değişmesi ile:

Bir art damak tonlu ünsüzü olan *ğ*'nin ve ön damak tonlu ünsüzü olan *g*'nin diş-dudak ünsüzü olan *v*'ye dönüşmesi hadisesidir. *q, k* > *ğ, g* > *v* değişmesi sonucunda da gerçekleşir. Türkçede çok yaygın görülen bir değişmedir. Ya yuvarlak ünlüler yanında gerçekleşir ya da yuvarlaklaşmaya sebep olur:

ğovun "kavun" (T-254) (<DLT: qoğun), *ecel mene yaxınlayıb yavuşdi* (Ş-12 5) (<ET: yağu- "yaklaşmak"). **yüven** (<Kars'ta: yüyen <DLT: yügün <ETG: yükün) "dizgin, yular, çılıbır" (SS-235), **benövşe** "menekşe" (Ğ -78) (<ben-ek-çe), **övecin semizin tutan** (SS-

354) (=DS: ögeç, ökeç: bir yaşından dört yaşına kadar olan erkek koyun, koç.> Kars'ta öyeç).

h> v değişmesi ile:

Bir gırtlak ünsüzü olan *h* ünsüzünün dudaksılaşarak *v* ünsüzüne dönmesidir:

urvayi <urha-î "güreş ve savaş nârası gibi, **zur ha!** seslenişi gibi" (Ğ-45).

η> v değişmesi ile:

Bir geniz ünsüzü olan *η* ünsüzünün *v*'ye dönüşmesidir. İyelik ikinci teklik şahıs ekinin *v*'ye dönüşmesi örneklerinde yaygın olarak görülür:

dedeve, **neneve** (T-232), **oğluvi** (SS-140), **yusufluvi** (Ş-49), **çatlağıva** (T-244), **boynuva** (T-261), **derdive** (OS-4), **kürküve** "senin kürküne" (T-170), **özivi 4ar èyleme** (OS-4),

Güney Azerbaycan Türkçesinde başka kelimelerde, özellikle ince sıradan kelime içinde *v> y* ve *g> v> y* ünsüz değişmesinin daha kolay gerçekleştiği görülür:

bedöy: *Arab atı* (ATDK-14) (<Ar. bideviyye 'bidevi at'), **buyün** "bu gün" (ATDK-44), **cüyültü:** *Cıvıltı.* (ATDK-51) (<cikilti), **çiyelek:** *Çilek.* (ATDK-60) (<çigelek), **çiyid:** *Çekirdek.* (ATDK-60) (<çigit), **çiyin:** *Omuz.* (ATDK-60) (<çigin), **göyşer** "çiyner, geviş getirir" (T-238), **öymeli** (T-82), **oyand** "düz, ters olmayan" (T-120) (<Kars'ta: ovand), **söyğüli** "sevgili" (Ş-80), **söyüdler** (T-86), **töyle** "at ahır" (T-166) (<tövle < tavla).

-ğı, -gi, -ğu, -gü ekinin ünsüzünün Kuzey Azerbaycan'ın batı grubu (Terekeme-Karapapak) ağızlarında olduğu gibi *ğ> y* değişmesi geçirdiği de görülür. Metinlerde *qazlıq atın ciloyini çekib durur* (SS-60). ve **ğaroy:** *Gözlerin görme özelliğini yitirmesi sonucu ortaya çıkan hastalık, tavuk karası, bakar kör* (ATDK-109) (<DLT. qarağı <qara-ğu), örnekleri var.

Terekeme-Karapapak ağızlarında diğer örneklerin hepsi *y*'lidir: **aloy (yaloy)** "alev", **aroy** "Kirlı çamaşır suyu", **zıngıroy (zingıroy)** "çan, zil.", **buzoy (bizoy)** "buzağı", **delisoy** "deli dolu", **demroy** "bir çeşit deri hastalığı", **ğaroy** "bakar kör", **ğaşoy** "kaşağı", **ğıroy** "kırağı", **giroy** "rehin", **ğumroy** "Çingirak, çan", **timoy** "nezle,

ingi, dumağı, *puxoy* “bukağı”, *bülöy* “bileğı”, *pütöy* “bütün, hep”¹¹, *oxlöy (oxloy)* “oklava”, *ciloy* “yular, dizgin”, *kösöy* “ucu yanmış odun parçası”¹² gibi.

Bu kelimelerin bazılarında, özellikle de ilk hecede *c, ç, l, n, r, y* gibi inceltici ünsüzlerin yanında *ı > i, u > ü* değişmesi görülür ve bu değişme önemli bir ünlü uyumsuzluğu oluşturur: *cilov, delisov, girov, timov, zıngırov* gibi.

Yukarıdaki örneklerin kimisinde *i* korunmuş, kimisinde *ı > i* değişmesi gerçekleşmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde, işaret ettiğimiz inceltme yanında, Tarihî Türkçe'nin eklerinden *-ğu, -gü* ekindeki *ğ* ve *g* ünsüzlerinin *v*'ye dönmesi sonucunda meydana gelen yuvarlak ünlünün korunması da ünlü uyumsuzluğuna sebep olur.

Güney Azerbaycan Türkçesinde yuvarlaklaşma eğilimi genellikle EAT. hatırası olarak pek yaygındır. Yukarıdaki örneklerden başka, birden çok heceli kelimelerin ilk hecesinde ve tek heceli kelimelerde *b, p, v* dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle *a > o* değişmesi gerçekleşir:

sapan > *sopan* (SS-387), avurt > *ovudları* (T-86), çavuş > *çovuş* (Ş-33), sab > sav > *sov* “söz” (Ş-38), yavşan > *yovşan* (T-76), ET: tabışgan > tavşan > *dovşan* (Ş-31), DLT: taquq > tağuq > tavuq > tovuğ > *toyuğ* (T-16), *sovardıx* “savardık” (Ş-39), *ovucda* “avuçta” (T-10), *ğov* <qav “tutuşturucu” (T-182), *ğovurğa* (T-247), av > *ov* (SS-149).

Yukarıda tesbit ettiğimiz kelimelerde görülen *-ğı, -gi, -ğu, -gü* ekindeki *ğ, g > v* değişmesi, Türkçenin başka sahalarında da tesbit edilebilmektedir. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde¹³ bu kelimelerin birkaçı yer almıştır:

Az.Tü.	T:T	Başk. Tü.	Kaz. Tü.	Kırg. Tü.	Özb. Tü.	Tatar Tü.	Türkm. Tü.	Uyg. Tü.
<i>alov</i>	alev	yalkın	alav	alō	älängä	yalkın	alav	älängä
<i>buxov</i>	köstek	bıgav	tusav	tusō	tuşav	boğav	kössek	çidä
<i>bülöv</i>	bileğı	biläv	bilev	bülō	kayrak	biläv	ğayrak	biläy
<i>buzov</i>	buzağı	bızav	buzav	muzō	buzaq	bozav	göle	mozay
<i>zıngırov</i>	çingırak	zıngırzak	koñırav	koñğurō	koñğırakçä	kiñğırav	düvme	koñğurak
<i>cilov</i>	dizgin	dilbiğä	tizgin	tizgin	cilav	dilbiğä	cılav	tizgin
<i>ğaşov</i>	kaşağı	at kırğısı	kırğış	kırğıç	kırılağıç	at kırğıçı	ğaşav	kaşlığuç
<i>oxlov</i>	oklava	uklav	oktav	übölük	oklav	uklav	oklav	nokuç

Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye Türkçesinde var olan, fakat KTLS’de gösterilmeyen, yerine *köstek* kelimesinin verilmiş olduğu *bukağı* kelimesi hatırlanmamıştır. *Köstek* kelimesi yerine Azerbaycan Türkçesinde *çidar* kelimesi kullanılır; ki bu kelime tabloda Uygur Türkçesi sütununda *çidä* olarak kullanılmıştır. Bunun gibi hatırlanmadığı için müteradif kelimelerle karşılanan başka örnekler de vardır. Örneğin, burada *cilov* kelimesine *yular* karşılığı verilseydi daha uygun olurdu; çünkü her ikisi de aynı fiil (*il-> -ul-* “eklemek, ilgilemek” kökünden gelir. Diğer “lehçeler” ve diğer kelimelerde de böyle isabetsizlikler vardır; fakat konumuz bu değildir.

Bütün bu tesbitler, Eski Türkçedeki *-ğu, -gü* fiilden isim yapma ekinin, Kırgız Türkçesinde, *bütöv*: *Bir bütün hālinde, bütün, hep.* (ATDK-44) (<Kırg. TS. bütügü, bütük, bütöö), *cilov* "dizgin, yular" (T-18) (<Kırg. TS. cıloo <cılağu <ilegü?) örneklerinde olduğu gibi, bazen ünsüzünün eriyip kaybolduğunu, bunun da yuvarlaklaşmış ünlüyü uzattığı ya da *diftong* oluşturduğunu; Kazak Türkçesinde, izah ettiğimiz yönde kural durumuna gelmediğini, *v*’nin korunduğunu; yine Başkurt Tatar ve Türkmen Türkçelerinde *v*’li şeklin yaygın olduğunu; Özbek Türkçesinde bu şeklin az olduğunu; Uygur Türkçesinde ise iki tane *y*’li örnek (*biläy* ve *mozay*) bulunduğunu göstermektedir.

Yine bu tesbitler, Güney Azerbaycan Türkçesinin, Türkçenin genel fonetik kanunları doğrultusunda değiştiğini gösterdiği gibi, bugünkü şekli oluşturan bir çok unsurun, Eski Anadolu Türkçesi dönemi hatırası olduğunu da göstermektedir.

Fonetik bakımdan, *ğ> v* değişmesinin Azerbaycan Türkçesinde ve özellikle Güney Azerbaycan Türkçesinde yaygın olduğu; Kuzey Azerbaycan Türkçesinin Batı Grubu (Terekeme-Karapapak) Ağızlarında *ğ> v> y* değişme sürecinin tamamlanmış olduğu; *v*’li şeklin hem Kuzey Azerbaycan’da, hem Güney Azerbaycan’da yazı dilinde hakim olduğu, *y*’li şeklin ise ağızlarda yaşadığı söylenebilir.

Eski Türkçedeki *-ğu, -gü* fiilden isim yapma ekiyle türemiş kelimelerin büyük bir kısmının Azerbaycan Türkçesinde geniş

ölçüde korunduğu, yaşadığı, bu kelimelerin çoğunun Türkiye Türkçesi için *arikaik* değer taşıdığı da açıkça görülmektedir.

REFERANSLAR

1. Kemal Eraslan, Eski Türkçe'de İsim-Fiiller, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay. s. 82-91, İstanbul, 1980.
2. Hikmet Koraş, Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 240-244, Kayseri, 1998.
3. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Minnetoğlu yay.,s.,184, İstanbul 1972.
4. Parantez içindeki kısaltmalar, kelimenin alındığı kitabın adını; rakamlar ise kelimenin alındığı sayfa numarasını göstermektedir.
5. Mecdut Mansuroğlu, (çev. Mehmet Akalın)'Eski Osmanlıca' Tarihî Türk Şiveleri, TKAE. Ankara, 1988, s.255.
6. Gürer Gülsevin, EAT'de Ekler, TDK. Ankara, 1997, s.134.
7. Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, 2. bas., Ebru yay., İstanbul, 1981.
8. age. s.165. ("**delisav**" kelimesinin **deli** ve **sav** kelimelerinden teşekkül ettiği yorumuna katılmak mümkün değil. M.S.).
9. age. s.183. (Buradaki yuvarlaklaşmanın *u* tesiriyle gerçekleştiğinden çok, *g*, *g*> *v* değişmesi sonucunda gerçekleştiğini; *u*>*i* değişikliğini ise, ilk hecede ve *z* ünsüzü yanında olmakla gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. M.S.).
10. age. s.211. (Ergin bu yorumuyla, yuvarlaklaşmada **g** ünsüzünün öncelikli etkisini kabul etmekle birlikte, yine de bu kelimelerdeki **-gu**, **-gü** fiilden isim yapma ekinden bahsetmemiştir. M.S.).
11. Ahmet Bican Ercilasun, KİA, G. Ü. yay. Ankara, 1983, s. 292: **pütöy** <**bitevi**.
12. bk. M. Ş. Şireliyev, M. İ. İslamov; Azerbaycan Dialektoloji Lügeti I. c. TDK., Ankara, 1999: **aroy**, **bicoy** (**bicov**), **bülöylü**, **buzoyçu** (**buzoylux**), **ciloy** (**culov**), **çalxoy**, **çalpoy** (**çalpov**), **dağlo**. (ADL I'deki bu *y*'li örnekler ATS'de yer alan *v*'li örneklerle karşılaştırıldığında, Kuzey Azerbaycan'da da *v*'li olanların yazı dilinde yer aldığı, *y*'li olanların ise dialektik unsur sayıldığı kabul edilebilir.
13. A. B. Ercilasun Başkanlığında Komisyon, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara.

KAYNAKÇA

- Albayrak Hacaloğlu, RECEP.** *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*, TTK bas., Ankara, 1992.
- Altaylı, SEYFETTİN.** *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB yay, İstanbul 1984.
- Arat, REŞİD RAHMETİ.** *Kutadgu Bilig III, İndeks*, TDK. yay. İstanbul, 1979.
- Atalay, BESİM.** *Dîvānu Lugāti't-Türk Dizini*, TDK yay., Ankara 1972.
- Baskakov , N. A., Toşçakova, T. M., Haz. E. Gürsoy-Naskali, M. Duranlı.** *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK. yay., Ankara, 1999.
- Cavid, S.** *Azerbaycan Folklorundan Numüneler* 1. c., 2. Baskı. İntişarat-ı Ferzâne, Têhran, 1358.
- Eraslan, KEMAL.** *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay. s. 82-91, İstanbul, 1980.
- Ercilasun, AHMET BİCAN.** *Kars İli Ağızları*, G. Ü. yay. Ankara, 1983.
- “.....”. Komisyon, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1991.
- Ergin, MUHARREM.** *Azeri Türkçesi*, Ebru yay, 2. bas., İstanbul, 1981.
- “.....”. Türk Dil Bilgisi, Minnetoğlu yay., s., 184, İstanbul 1972.
- Gabain, A. VON.** *Eski Türkçenin Grameri*, (çev: M. Akalın), TDK yay., Ankara, 1988.
- Gülsevin, GÜRER.** *EAT'de Ekler*, TDK. Ankara, 1997, s.134.
- Komisyon.** *Derleme Sözlüğü*, I-XII, TDK yay, Ankara 1963-1982.
- Koraş, HİKMET.** *Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 240-244, Kayseri, 1998.
- Mansuroğlu, MECDUT.** (çev. Mehmet AKALIN) 'Eski Osmanlıca' Tarihî Türk Şiveleri, TKAE. Ankara, 1988, s.255.
- Menzûri, XAMANE.** *Tapmacalar*, Têhran, 1370.
- Menzuri, NASİR.** *Garaçuxa*, Têhran, 1373.
- Pakzād, ELİ EKBER.** "Heddād", *Odlu Sözlər*, (Yayına hazırlayan: Yahya Şeydā), Tebriz, 1363.
- Sehend, BULUD KARAÇORLU.** *Sazımın Sözü* 1. ve 2. c., İntişarat-ı Şems, Tebriz.(Tarihsiz).
- Şehriyār, MEHEMMED HÜSEYİN.** *Dîvān-ı Şehriyār (Türkî)*, (Yayına haz.: Prof. Hemid Mehmedzāde), 8. bas., Têhran, 1373.
- Şireliyev, M. Ş., İslamov; M. İ.** *Azerbaycan Dialektoloji Lügeti* I.c. TDK., Ankara, 1999.
- Yudahin, K.K.** *Kırgız Sözlüğü*, çev: Abdullah Taymas, TDK. yay. TDK. yay. Ankara 1988.

S u m m a r y

EXAMPLES OF -by, -bu OLD TURKISH SUFFIXES IN THE SOUTH AZERBAIJANI DIALECT

Mahmut SARIKAYA

(Erciyes University, Kayseri, Turkey)

-by, -bu suffixes, which are used for making noun from verb, were first seen in Kutadbu Bilig – one of the oldest Turkic writings. In this article, Mahmut Sarikaya analyses a myriad of words containing these suffixes in South Azerbaijani Turkish.

As a result of this research, he finds out that: 1) South Azerbaijani Turkish is one of the oldest Turkic dialects; 2) In linguistic terms, it is a kind of intermediary between the Eastern [Kyrgyz, Kazakh, Uyghur, Uzbek, Karakalpak, Tatar, etc.] and Western [Turkmen, Azerbaijani, Turkish, etc.] dialects; 3) It has played the role of bridge in the transformation of the Medieval Turkish language into Modern Turkish; 4) The words containing *-by, -bu* suffixes, which are considered as archaic word in modern Turkish, are very widespread in the South Azerbaijani dialect today.